

ALMAN DİLİNİN İNKİŞAF TARİXİNDƏ ALINMA SÖZLƏRİN ROLU

Rüstəmovna Zeynəb Şahvələd qızı
Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman
Akademiyası
Sosial elmlər kafedrası, baş müəllim
zeynab.rustamova@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 11 yanvar 2020

Dərc olunub: 5 mart 2020

© 2020 ADBTİA. Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Adı çəkilən məqalədə alman dilinin tarixən inkişafı mövzusu əsas yer tutur. Burada bu dilin müxtəlif zaman dairələrində müxtəlif dillərdən alınan sözlər vasitəsilə zənginləşməsi, inkişaf edərək mükəmməlləşməsi və bu sözlərin alman dilinə keçmə səbəblərinə aydınlıq gətirilmişdir. Bu səbəblər nümunələrdə öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: alman dili, inkişaf tarixi, lüğət, alınma sözlər.

Müasir dövrdə alman dili ən çox yayılmış Avropa dillərindən biridir. Alman dilinin yaranma tarixi orta əsrlərin əvvəlinə təsadüf edir. Qeyd edək ki, bəzi filoloqlar alman dilinin, Hind-Avropa dilləri ilə birbaşa bağlılığını iddia edirlər.

Alman dilinin inkişaf tarixi şərti olaraq, bir neçə mərhələyə bölünür. Birinci mərhələ VII əsrdən başlayaraq 1050-ci ilə qədər davam edir. Bu dövr üst alman dili dövrü ("Althochdeutsch") adlanır. Bu dövrün ardınca üç əsr davam edən orta üst alman dili dövrü ("Mittelhochdeutsch") və 1650-ci ilə qədər isə ilkin üst alman dili dövrü ("Frühneuhochdeutsch") inkişaf etmişdir. 1650-ci ildən başlayaraq bu günə qədər yeni üst alman dili dövrü ("Neuhochdeutsch") davam etməkdədir. Nəzərə almaq lazımdır ki, dilin inkişaf və dəyişmə prosesi bir sıra amillər və hadisələrlə müşayiət edilən uzunmüddətli və mürəkkəb bir prosesdir. Belə bir nəzəriyyə mövcuddur ki, alman dilinin tarixən vətəni heç də müasir Almaniya ərazisi olmamışdır. Dilşünas Lüdviq Vilser alman dilinin «əsil» vətəninin bu günki Danimarka, qismən İsveç və

şimali Almaniya olduğunu iddia edir. Dünya tarixindən belə məlumdur ki, qədim almanlar vahid dildə danışmamışlar. Praalman mədəniyyətinin inkişafı e.ə. ikinci əsrə təsadüf edir. O zamanlar ölkənin cənubunda məskunlaşmış başqa millətlər alman dilinin inkişafına bilavasitə təsir göstərmişlər. Nəticə etibarilə də, müasir alman dilində alınma sözlərin sayının həddindən artıq olmasının bir səbəbi də bu amillə əlaqədardır. «Alınma sözlər» termini bir dilin söz, ifadəsinin digər bir dil tərəfindən mənimsənilmə prosesidir.

Rusiya dilşünasları alınma sözlərin iki formasını ayırd edirlər: 1) Formal alınma sözlər (formale Entlehnung) - yazılışı və tələffüzü eyni ilə saxlanan alınan sözlər, məsələn, *Chauffeur* - sürücü, *şofer*, *Chaussee* - şassi, *Restaurant* - restoran, *Portemonnaie* - portmone, *pul kisəsi*, *Hotline* - qaynar xətt və s. 2) Şablon alınma sözlər - xarici sözün mənası öz dilindəki sözlərlə təqdim edilən alınan sözlər, məsələn, *Fuß-ball* - foot-ball - futbol, *Wand-zeitung* - divar qəzeti və s. [1, s. 40]

Alman dilinin leksikası alınma sözlərlə zəngindir, bunun da əsas səbəbləri kifayət qədər çoxdur: hərbi, ticari, siyasi, mədəni və digər əlaqələr. Alman dili də, öz növbəsində, digər dillərə və onların leksikasına təsir göstərmişdir. Alman dili, digər Avropa dilləri kimi, uzun müddət latın dilinin böyük təsirinə məruz qalmışdır. Latın dilindən alınma sözlərin alman dilinə daxil olması hələ eramızın birinci əsrindən başlayır. Bu dövr latın dilindən alman sözlərin «ilk dalğası» hesab edilir. Bu dövrdə alınan latın sözlərindən *Mauer-divar* (*murus*), *Ziegel-kərpic* (*tegula*), *Straße-küçə*, *yol* (*strata*), *Fenster-pəncərə* (*fenestra*) kimi sözləri misal gətirmək olar. Lakin latın dilinin alman dilinə ən böyük təsiri orta əsrlərin əvvəllərinə və maariflənmə dövrünə qədər olan müddətə təsadüf edir. Bu dövr latın dilindən alınan sözlərin «ikinci dalğası» adlanır [2, s.173]. Alman dilində alınma sözlərin fərqləndirici cəhəti ondan ibarətdir ki, başqa Avropa dillərində olduğu kimi, latın alınma sözlərini hərfi-hərfinə deyil, həmin sözlərin köklərinin «alman tərzində» dəyişilmiş formada istifadəsidir. Hətta ən mürəkkəb sözlər belə, bəzi morfoloji dəyişikliklərlə alınmışdır. Dini xarakter daşıyan bəzi latın sözləri, alman

dilində bu xüsusiyyətini itirmiş və kübar terminlər sırasına daxil edilmişdir. Nəhayət, «üçüncü dalğa» - humanizm dövrünə təsadüf edir. Latın dili humanistlər dili hesab edilirdi. 1500-ci ildə o dövr kitablarının 90%-i latın dilində yazılmışdır. Latın dili əhalinin savadlı təbəqəsi tərəfindən ikinci ana dil kimi istifadə edilirdi. Alman dilinin ədəbi yazılı dilinin formalaşması, əsas etibarilə, XVII əsrdə başa çatmışdır. XVII-XIX əsrlərdə bədii mədəniyyətin (ədəbiyyatın) sürətli inkişafının alman dilinin inkişafında böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Müasir ədəbi dil normalarının formalaşması XVIII əsrin sonunda başa çatmışdır, bu zaman artıq qrammatik sistem, orfoqrafiya öz yerini tutmuş, normativ lüğətlər yaradılmışdır. XVI-XVIII əsrlərdə formalaşmış ədəbi normalar Almaniyanın şimal hissəsinə yayılmışdır. Alman dilinin ilk lüğətlərinin tərtibi ilə İ. K. Adelnunq (1781) və Qrim qardaşları məşğul olmuşlar. Alman dilinin orfoqrafiyası bütün XIX əsr boyu formalaşmışdır. Yazı qaydalarının yaradılmasında əhəmiyyətli rol 1880-cı ildə "Alman dilinin orfoqrafik lüğəti"ni nəşr etdirən Konrad Dudenə məxsusdur. 1901-ci ildə bu lüğət azacıq dəyişilmiş formada alman dilinin rəsmi orfoqrafiyasının əsası kimi qəbul edilmişdir. Dünya tarixində XVII əsr fransız dilindən sözlərin alınma prosesinin kulminasiya nöqtəsidir və alman dili tarixində Alamodezeit, yəni xarici moda, xüsusilə fransız modası dövrü adlanır. Bu dövrdə fransız müraciət sözləri belə istifadə edilmişdir: *Monsieur, Madame, Mademoiselle, Papa, Mama, Onkel, Tante, Cousin, Cousine*. Fransız dilindən alınma sözlər, xüsusən, hərbi sahədə (*Truppe – dəstə, Garde – qvatdiya, Degen – qılınç, Alarm – həyəcan, Armee-ordu, Bombe – bomba*); modada (*Korsett – korset, Manschette – manjet, Mode – moda, Perücke – parik*); tikinti sahəsində (*Etage – mərtəbə, Parterre – parter, Fontäne – fontan*) öz əksini tapmışdır. XVIII əsrə qədər Almaniya danışıq dili fransız dili, elm dili isə - latın dili olmuşdur. Latın dili eyni zamanda məktəb və universitet dili idi. XVII əsrin sonunda vəziyyət tam olaraq dəyişir. Almaniya İngiltərəyə qarşı: onun siyasi

quruluşuna, fəlsəfi fikirlərinə, poeziyasına, həyat tərzinə və modasına maraq oyanmağa başlayır. İngilis dilinin ilk əsas təsir mərkəzləri Hamburq, Leypsiq, Qettingen şəhərləri olmuşdur. XVIII əsrə qədər ingilis dilinin təsiri əhəmiyyətli dərəcədə olmamışdır. İngilis dilindən ədəbiyyat və incəsənət (*ballade, sentimental, humor*), ictimai həyat (*klub, boykott*), texnika (*lift, dampfer, expreßzug*), idman (*boxen, sport, trainer, start, tennis, matsch, champion, Fußball, Hockey*) moda (*frac, sweater, pullover*) və digər sahələrlə bağlı kifayət qədər çox sözlər daha sonra alınmışdır. İngilis dili özünün ən güclü kütləvi təsir qüvvəsini yalnız XIX əsrdə göstərmişdir. Belə ki, məsələn, 1900-cü ildə Berlində ingilis dili yüksək cəmiyyət arasında daha dəbdə olur və fransız dilini sıxışdırıb çıxarır. Bu dövrdə alman dilinə *Gentleman, Dandy, Club, Cutaway, Frack, Smoking, Toast, Keks, Pudding, Bar, Cocktail, Flirt, Spleenvə* və s. kimi sözlər daxil olur [3, s.24]. XX əsrdə və XXI əsrin əvvəllərində ingilis dilindən alınma sözlərin alman dilinə təsiri daha da artır. XX əsrdə V.Firek alman dilində mövcud olan alınma sözlərin 3 mərhələsini ayırd edir: birincisi, I dünya müharibəsində, ikincisi, müharibə dövrü ərzində, üçüncüsü, 1945-ci ildən sonrakı [4, s.940].

XX əsrin 20-ci illərində ingilis dilinin britaniya variantı amerika variantı ilə əvəz olunur və alman dilinə böyük sayda sözlər daxil edilir: *Internet –internet, chatten –çatda söhbət, Handy –mobil telefon, Hotline-qaynar xətt, Callcenter –çağrı mərkəzi, E-mail – elektron poçt, Website –veb-sayt* və s.

Alman dilindəki alınma sözlərin əsas hissəsini ingilis sözləri təşkil edir. Son zamanlar alman leksikasında ingilis sözlərinin sayı daha da artmaqdadır, bu da ingilis dilinin bütün dünyada geniş yayılması ilə izah edilir. İngilis dilindən alınan sözlər, demək olar ki, müxtəlif sahələrdə, sosial mənşəyindən, yaşından asılı olmayaraq bütün almanların nitqində geniş istifadə edilir. Dilşünaslar belə hesab edirlər ki, ingilis və amerika alınma sözlərinin müasir alman dilində kütləvi istifadəsi müəyyən dərəcədə alman dilini ədəbi dildən uzaqlaşdırır. Bu səbəbdən bəzi peşəkar dilçilər alınma sözlərin dili korladığını iddia

edir və alman dilinin milli mədəniyyətinin və özünəməxsusluğunun itirilməsindən qorxaraq ingilis alınma sözlərin işgüzar sahədə, kütləvi informasiya vasitələrində istifadəsinə qadağa qoymağa çalışırlar. Lakin bütün bunlar ingilis dilinin təsirini heç də azaltmır.

Alman dili, yuxarıda qeyd edilən dillərdən başqa, bir çox müxtəlif dillərdən alınan sözlər də zənginləşmişdir. Orta əsrlərdə ərəb dili alman dilinə böyük təsir göstərmişdir. Ərəb dilindən alınan sözlər alman dilində ticarətlə (*Magazin, Tarif, Tara, Kaffee, Watte*), botanika ilə (*Orange, Kaffee, Ingwer*), tibblə (*Elixier, Balsam*), riyaziyyatla (*Algebra, Algorithmus, Ziffer*), kimya ilə (*Alkalisch, Alkohol*) və astronomiya ilə (*Almanach, Zenit, Rigel*) bağlı təqdim edilmişdir.

Alman dilində başqa dillərdən alınan sözlər arasında italyan sözləri də mövcuddur. İtalyan sözləri təkcə ticarət sahəsində deyil, hərbi (*Granate-qumbara, Soldat-əsgər, İnfanterie-piyada, Artilerie-artilleriya, Kommando-komanda*), incəsənət, musiqi sahələrində (*Adagio-adajio, Solo-solo, Arie-ariya, Oper-opera, Konzert-konsert, Bariton-bariton, Operette-operetta, Sopran-soprano*) və digər sahələrdə öz təsdiqini tapmışdır.

Almaniyanın qonşu və digər ölkələrlə ticarət əlaqələri nəticəsində alınan sözlər də alman dilinin zənginləşməsində müəyyən rol oynamışdır. Məsələn: niderland sözləri (*süden-cənub, stoff-material, borse-birja*); slavyan sözləri (*petschaft-möhür, pistole-tapança, säbel-qılınc*); rus sözləri (*babuschka-matryoşka, ikone-ikona, samowar-samovar, schaschlik-шашилык(kabab), steppe-стень(çöl), zobel-cobоль(samur)*), fars sözləri (*basar-bazar, benzin-benzin, paradies-cənnət, schach-şahmat, schal-şal, teppich-xalça, tiger-pələng*); hind sözləri (*aloe-aloe, pfeffer-istiöt, reis-düyyü, schakal-çaqqal, smaragd-zümriüd, shampoo, curry*); çin sözləri (*taifun- tayfun, tee-çay*), türk sözləri (*joghurt-qatıq, kebab-kabab, tulpe-zanbaq, döner-dönər*) və s.

Beləliklə, belə nəticə çıxarmaq olar ki, alınma sözlər hal-hazırda alman dilində əsas rol oynayır. Getdikcə daha çox xarici sözlər alman dilinin lüğətinə daxil olur. Alman dilinin uzunmüddətli inkişaf tarixində müxtəlif

dillərdən alınmış sözlər onun lüğət tərkibinin zənginləşməsi üçün ən məhsuldar vasitə olmuş və hal-hazırda da olmaqdadır. Bir çox alınma sözlər alman dilinə elə möhkəm daxil olmuşlar ki, bu sözlər söz ehtiyatının stabil elementləri olmuş və tam olaraq mənimsənilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Хантимиров С.М. Lexikologie der deutschen Sprache. Лексикология немецкого языка. Уфа: Изд-во БГПУ, 2002. 96 с.
2. Степанова М.Д., Чернышева И.И. Лексикология современного немецкого языка, М.: Высшая школа, 1962, с.173.
3. Ganz P.F. Der Einfluss des Englischen auf den deutschen Wortschatz, Berlin: Schmidt, 1957, с. 24.
4. Studien zum Einfluss der englischen Sprache auf das Deutsche / Hrsg. Wolfgang Viereck, Tübingen: Narr, 1980, с. 940

РОЛЬ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

З.Ш.Рустамова
Азербайджанская Государственная
Академия
Физической Культуры и Спорта
Старший преподаватель

Аннотация: В статье находят свои отражения информации о развитии немецкого языка, об обогащении немецкого языка, путем заимствования слов из различных языков в разные периоды времени. Указаны причины появления заимствованной лексики. Приведены некоторые слова, перешедшие в немецкий язык из других языков.

Ключевые слова: немецкий язык, история развития, словарь, заимствование.

THE ROLE OF BORROWED WORDS IN THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE GERMAN LANGUAGE

Z. Sh. Rustamova
Azerbaijan State Academy of Physical
Education and Sport
Head teacher at the Department of Social
Sciences

Annotation: The article is devoted to the development of the German language, enrichment of the German language with the borrowings adopted from different languages in different periods of time. The reasons of borrowed lexis are stated. Some of the loan-words are given in the article.

Key words: German, developmental history, vocabulary, borrowings.

İNGİLİS DİLİNİN KOMMUNİKATİV YÖNÜMLÜ TƏDRİSİNDƏ MULTİMƏDİYA PROQRAM MODELİNİN TƏRTİBİ.

Axundova Turan Rauf qızı
Azərbaycan Dövlət Bədən
Tərbiyəsi və İdman Akademiyası Sosial Elmlər
kafedrasının müəllimi
turan.akhundova@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 11 yanvar 2020

Dərc olunub: 5 mart 2020

© 2020 ADBTİA. Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya: Məqalədə tədris prosesi zamanı multimediyaya və informasiya-kommunikativ texnologiyalarından istifadənin üstünlükləri təsvir edilmişdir. Burada eləcə də innovativ texnologiyalar vasitəsi ilə multimediyaya proqram modelinin tərtibi prinsipləri, tədrisdə tətbiq istiqamətləri göstərilmişdir. Məqalədə multimediyaya proqram modeli pedaqoji sistem daxilində nəzəri model kimi təqdim edilmiş, tələbələrdə kommunikativ qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsində yeni bir yanaşma kimi qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: multimediyaya, tədris prosesi, multimediyaya proqram modeli, kommunikativ qabiliyyət, pedaqoji proqram.

Giriş. Bu gün ali təhsil ocaqlarından təlim və tədris prosesi zamanı tələbələrin professional kommunikativ və yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişafına zəmanət verən bir sıra yeni yanaşmaların daxil olunması tələb olunur. Lazımi məlumatların əldə edilməsi, kommunikativ qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi, çətin vəziyyətlərdə operativ qərarlar qəbul etmə bacarığının yeridilməsi üçün tələbələrə tədris prosesi zamanı müasir texnologiyaya və əlaqə vasitələrindən istifadə üçün lazımi şərait yaradılmalıdır. Bütün bunlar müasir informasiya və innovativ - kommunikativ texnologiyalara əsaslanmış tədris prosesinin köməyi ilə mümkündür.

Müasir dövrümüzdəki imkanları nəzərə alaraq bu cür vasitələrin tədris prosesinə daxil edilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada bizim vəzifəmiz ali məktəb çərçivəsində tədris prosesi zamanı innovativ texnologiyalardan effektiv şəkildə istifadə etməkdir.

Tədris prosesinin informasiyalaşdırılması və ya başqa sözlə desək informasiya və komputer texnologiyalarının tədris prosesinə tətbiqi yalnız yeni texniki vasitələr deyil, həmçinin tədrisə yeni forma və metodlarla olan yeni yanaşma deməkdir. Bu texnologiyaların ingilis dilinin tədrisinə tətbiqi müəllimin qarşısında geniş prioritetlər açır. Burada müəllimin əsas məqsədi tələbələrin ingilis dili üzrə kommunikativ qabiliyyətin və dilə praktik yiyələnməni formalaşdırmaq və inkişaf etdirməkdir.

Tədqiqat metodları. Müşahidələr və eləcə də müəllim və tələbələr arasında aparılan sorğular onu deməyə əsas verir ki, dil fakültələrinin aşağı kurslarında təhsil alan tələbələrdə ingilis dili üzrə kommunikativ yönümlü tədrisə keçid problemi hələ də öz həllini tam şəkildə tapmamış məsələlərdən biri olaraq qalmaqdadır.

Tələbələrə kommunikativ səriştənin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə təqdim edilən tədris, dil öyrənmələrə, dil daşıyıcılarının şifahi kommunikasiya prosesində riayət etdiyi verbal və qeyri-verbal